

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

נמסר במוצש"ק
בשלח
שבט ה'תשע"ג ב' שב"ד
בבית המדרש "פעולת צדיק"
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

האם דוד בן ישי הוא מלך המשיח אשר יבנה את בית המקדש? מה המקור לצורת ה"מגן דוד", ומה הרמוז בזה.

מי ייסד את התוספת "זכרה לחסדי דוד עבדך" בפסוקי "אתה הראת לדעת וגו' שבהוצאת ספר תורה, והאם ראוי לומר תוספת זו.

מדוע לא בא דוד בן ישי? מהי שנאת חנם, ומה חומרתה עד שבגללה נחרב בית המקדש.

השלמת דברים מהשיעור הקודם בעניין רב החולק על רבו, האם יש הבדל אם המחלוקת מסברא או מראיה, התייחסות למש"כ בספר "ילקוט יוסף" שיש לשמוע מדאורייתא בקול "גדולי הדור" של ימינו, הסבר עניין "פתח בדורו כשמואל בדורו", דחיית דבריו בעניין התימנים שצריכים לפי דעתו להיות כאילו ספרדים, אלא התימנים עדה מיוחדת בפני עצמה.

הסבר מרן שליט"א לנוסח הפרשת תרומות ומעשרות שיצ"ל מקרוב, מה ההבדל בין הנוסחאות, מדוע מובא שתיהם, וכיצד יש לנהוג בהפרשת תרו"מ לדידן.

כל הזכויות שמורות

יוצ"ל ע"י מוסדות יד מהרי"ץ בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: yad@maharitz.co.il

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול הלשון – 03-6171031

מספר השיעור – 319

ניתן להקדיש כל שיעור

להצלחה, לרפואה, או לעילוי נשמת

פרטים בטלפון: 050-4140741

והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים,

ימלא המקום ב"ה כל משאלות ליבם לטובה. אכ"ר.

האם דוד בן ישי הוא מלך המשיח אשר יבנה את בית המקדש? מה המקור לצורת ה"מגן דוד", ומה הרמז בזה. הגמרא מסכת סנהדרין [דף צ"ח ע"ב] אומרת, אמר רב יהודה אמר רב, עתיד הקדוש ברוך הוא להעמיד להם דוד אחר, שנאמר (ירמיהו ל, ט) וְעָבְדוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִד מֶלֶכָם אֲשֶׁר אָקִים לָהֶם. הקים לא נאמר, אלא אקים. א"ל רב פפא לאבבי, והכתיב (יחזקאל לז, כה) וְדָוִד עֲבָדִי נָשִׂיא לָהֶם לְעוֹלָם? כגון, קיסר ופלגי קיסר.

רב יהודה אמר רב אומר חידוש, שמשח בן דוד, שאנו מצפים ומייחלים לו בכל יום שיבוא, הוא בעצמו נקרא בשם 'דוד המלך'. כשם שדוד היה מלך ישראל בראשונה, כך לעת"ל הקב"ה יקים דוד אחר. מלך המשיח ייקרא בשם דוד. והוא מביא פסוק, וְעָבְדוּ אֶת יְיָ אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת דָּוִד מֶלֶכָם אֲשֶׁר אָקִים לָהֶם. שואל רב פפא את אבבי על מאמר זה, הרי כתוב, וְדָוִד עֲבָדִי נָשִׂיא לָהֶם לְעוֹלָם. כלומר, לא שיקום דוד אחר שייקרא בשם זה והוא יהיה מלך המשיח, אלא זהו דוד המלך בעצמו. 'דוד עבדי', היינו דוד בן ישי, כפי שאנו מכירים אותו במציאות הראשונה, והוא יהיה 'נשיא להם לעולם'. נשיא ומלך זה היינו הך. דוד המלך יקום בתחית המתים, והוא יהיה המשיח של עם ישראל. עונה אבבי, כגון קיסר ופלגי קיסר. חושבני שהלשון אינו מדויק, צ"ל וּפְלָג קיסר, או וּפְלָגו קיסר. דהיינו, יש קיסר, ויש משנה לקיסר. חצי קיסר. א"כ יהיו שניים, אחד יהיה מלך המשיח, והשני יהיה הסגן שלו, משנה למלך.

מי יהיה המלך ומי שני לו? יש שני פירושים. רש"י אומר, כגון קיסר ופלגי קיסר, מלך ושני לו. כן דוד החדש מלך, כדכתיב ודוד מלכם אשר אקים. ודוד המלך, שני לו, כדכתיב נשיא להם, ולא כתוב מלך. רש"י מדייק את הפסוק 'דוד עבדי נשיא להם', נשיא ולא מלך. מלך המשיח יהיה מישהו בשם דוד, אבל דוד בן ישי יהיה רק המשנה למלך. דוד החדש שהקב"ה יקים לנו לעת"ל, הוא יהיה העיקרי, הוא הקיסר. 'ופלגו קיסר' יהיה דוד בן ישי. כך דעת רש"י. אולם בספר הערוך, סובר להיפך.

שדוד בן ישי שהיה, הוא זה שגם יהיה לעת"ל מלך המשיח, ודוד החדש יהיה המשנה למלך. לכאורה רש"י לא רצה לפרש כדעת הערוך, כי היה לו קשה, כיצד יכול להיות שדוד המלך יהיה משיח? הרי מלך המשיח צריך לבנות את בית המקדש, ודוד המלך לא בנה את בית המקדש הראשון בגלל המלחמות, כמפורש בדברי הימים, שהקב"ה אמר לו, דָם לְרֹב שִׁפְכָתָּ, וּמִלַּחְמוֹת גְּדֻלוֹת עָשִׂיתָ, לֹא תִבְנֶה בֵּית לַשָּׁמַיִם, כִּי דָמִים רַבִּים שִׁפְכָתָּ אֶרֶץ אֲרָצָה לִפְנֵי [דה"א כ"ב ח']. ואח"כ כתוב [שם כ"ח ג'] שוב, לֹא תִבְנֶה בֵּית לַשָּׁמַיִם, כִּי אִישׁ מִלַּחְמוֹת אָתָּה וְדָמִים שִׁפְכָתָּ. אדם ששפך דמים, גם אם הדבר היה בצדק, אבל כיון ששפך דמים רבים, אינו יכול לבנות את בית המקדש המסמל שלום. זה כמו שנאמר, 'לא תניף עליהם ברזל'. אי אפשר שיהיה דבר והיפוכו. בית המקדש הוא שלום, ואתה איש מלחמות, אינך יכול לבנות את בית המקדש. מזמן שלמה המלך, יהיה מנוחה ושלום, והוא יבנה את הבית. לפי זה, אם דוד המלך בעצמו יבנה את בית המקדש, מה עם 'מלחמות רבות שפכת', ו'שפכת דמים רבים'? מה נגיד, שאולי זאת לא כ"כ קושיא, כיון שזהו לא אותו דוד המלך. הרי הוא קם בתחית המתים, א"כ הוא כבר גוף חדש ובריה חדשה, זה אינו דוד המלך ההוא.

אולם לאמיתו של הדבר, הדבר אינו כ"כ קשה, כיון שחז"ל בילקוט שמעוני [שמואל רמז קמ"ה] מסבירים את הפסוק, ההיפך ממה שאנו מבינים. הקב"ה אמר לדוד, 'דמים רבים שפכת ארצה לפני'. דהיינו, בשבילי, הדמים ששפכת, הם כמו קרבנות. אדרבה, הדבר נאמר לדוד המלך בתורת שבת. הרי בנביא שמואל, לא כתובה הסיבה של 'דמים רבים שפכת', הדבר כתוב רק בספר דברי הימים, שדוד המלך רצה בעצמו לבנות את בית המקדש, והקב"ה אמר לו, האתה תבנה בית לשמי? הרי דמים רבים שפכת. ישנן סיבות נוספות, כגון מפני שאם היה דוד בונה את ביהמ"ק, הוא לא היה נחרב, ואז ח"ו היה כליה לישראל בעונותיהם. או מפני ששלמה המלך עשה טוב, בנה את בית המקדש

פה, דוד בן ישי, והוא זה שיהיה בעצמו וימלוך לעת"ל. אמנם ישנם המעירים שם, שלכאורה הדבר לא מתאים עם הגמרא, אולם תלוי לפי איזה פירוש. לפי רש"י, אכן זה סתירה, כי רש"י אומר שדוד בן ישי יהיה המשנה למלך. אבל עפ"י הערוך, אדרבה, הזוה"ק והגמ' מתאימים אחד לשני, שהוא בעצמו יהיה לעת"ל. ממשיך הזוהר ואומר, דהא תנן, יש מאמר כזה בירושלמי במסכת ברכות, מלכא משיחא, אי מן חייא הוא, דוד שמיא. ואי מן מיתיא הוא, דוד שמיא. בין אם הוא יקום בתחית המתים, ובין אם הוא יהיה מהאנשים החיים, בכל אופן, שמו יהיה דוד.

נוקטים רבים בד"כ, הדבר לא מוסכם, שדוד המלך בעצמו, הוא שיקום לימות המשיח. וגם אם זה לא יהיה הוא, אבל בכל אופן שמו יהיה דוד. הרמב"ם סובר בהלכות מלכים [פי"א הל"א], שהמשיח שיעמוד לעת"ל, יהיה מבני דוד. ובפירוש המשניות [פ' חלק ביסוד הי"ב] הוא מוסיף, שהוא יהיה מבית דוד מזרע שלמה. שהרי לדוד המלך היו כמה בנים, א"כ הוא צריך להיות מבית דוד מזרע שלמה. גם אם לפי פשטות הרמב"ם נראה, שזהו לא דוד המלך בעצמו, ולכן אנו אומרים משיח בן דוד, דהיינו מבני בניו של דוד המלך, אבל כפי שאמרנו יש אומרים שזהו דוד המלך בעצמו שיהיה לעת"ל. מובא בפיוט של רבי אלעזר הקליר, להושע"ר, צמח איש שמו, הוא דוד בעצמו.

על פי זה, אפשר יהיה להבין את עניין הצורה של מגן דוד, הנמצא בספרים הקדושים. הדבר לא מובא בספרי הפשטנים, אבל זהו דבר מקובל בכל עם ישראל, שמשתמשים בצורה של מגן דוד. דהיינו, צורה של שני משולשים, אחד בתוך השני. משולש ועוד משולש. מה זה בא לרמז? מה באה להגיד צורה זאת? ידוע הרי, שבמלחמות של פעם, היו חרבות וחיצים ורמחים ובליסטראות, א"כ אדם שנמצא במלחמה פנים מול פנים, משתמש במגן, בכדי לא להיפגע. יש לזה בית יד, והוא משתמש בזה כמגן. המגן של מלכי בית דוד, היה עשוי בצורת מגן דוד, שני משולשים, אחד בתוך

ואח"כ בנה את ביתו, אבל דוד המלך בנה בהתחלה לעצמו, ורק אח"כ הוא אמר, אני יושב בבית ארזים, והקב"ה בתוך היריעה, בבית לא מתאים? רק לאחר שהוא בנה את הבית שלו, הוא התעורר לבנות את בית המקדש. וישנן כמה סיבות, חוץ מהסיבה הידועה, שבגללה הקב"ה לא היה חפץ שדוד המלך יבנה את ביהמ"ק. בכל אופן, על הפסוק הזה, 'כי דמים רבים שפכת', אומר הילקוט שמעוני כך, כיון ששמע דוד כך, נתירא. אמר, הרי נפסלתי מלבנות בית המקדש. א"ר יהודה בר' אלעאי, אמר לו הקב"ה, דוד, אל תירא. חייך כי הם לפני כצבי וכאיל. כל ההרגים האלה ששפכת במלחמות. לכך נאמר 'שפכת ארצה', ואין ארצה אלא צבי ואיל, שנאמר על הארץ תשפכנו כמים. דבר אחר, חייך הם לפני כקרבנות, דכתיב 'כי דמים רבים שפכת לפני', ואין לפני אלא קרבן, שנאמר ושחט את בן הבקר לפני יי'. אמר לו דוד, אם כן למה אינני בונה אותו? אמר לו הקב"ה, שאם אתה בונה אותו, הוא קיים ואינו חרב. גלוי וצפוי לפני שהם עתידים לחטוא, ואני מפיג חמתי בו ומחריבו, וישראל ניצולים יעו"ש. המלחמות של דוד המלך היו מוצדקות. ישנן מלחמות חובה, שדוד המלך נלחם בהם, וישנן מלחמות רשות. אבל גם מלחמת רשות, בכל אופן היא מותרת, א"א להחשיב זאת ח"ו שהוא שפך דם נקיים. א"כ מבחינת הקב"ה, אפילו שדוד המלך לא נפסל מצד עצמו, היו סיבות אחרות למה לא הוא שיבנה את בית המקדש. וסיבות אלו, אדרבה, לעת"ל הם יכולות להיות דוקא לזכותו ולשבחו, שדוקא הוא אכן המתאים לבנות את בית המקדש.

יש מאמר בזוהר הק' ופרשת לך לך דף פ"ב ע"א, על מה שאנו אומרים, 'דוד מלך ישראל חי וקיים'. וכי דוד המלך חי וקיים? כתוב בזוה"ק כך, דוד מלכא הוה קם בפלגות ליליא בעמידה, לאתעסקא בשירין ותושבחן. ובגין כך, דוד מלכא חי לעלמין, ואפי' ביומי מלכא משיחא, איהו מלכא. משמע לפי הזוהר הק', שדוד מלך ישראל בעצמו חי וקיים, זה דוד המלך שהיה

השני. באופן רגיל, היה אפשר לעשות צורה פשוטה, עגול או מרובע, כל צורה שירצו, אבל הם עשו את הצורה הזאת. מה באה לרמוז צורה זו, ולמה זה נקרא מגן דוד?

בברכות ההפטרה אנו אומרים, ברוך אתה יי' מגן דוד, אבל שם לא מתכוונים על המגן שמשמשים במלחמה. הפשט של בא"י מגן דוד, כמו בא"י מגן אברהם. אברהם אבינו, הקב"ה הצילו מאור כשדים ומכל אלו שרבו עמו ונלחמו איתו, מאלה שרצו להשליכו לכבשן האש ומכל המלחמות, זה מש"כ 'אנכי מגן לך, שכרך הרבה מאד'. דהיינו, אני שומר עליך. א"כ גם דוד המלך אומר, 'ואתה יי' מגן בעדי, כבודי ומרים ראשי'. זה פירוש הברכה, בא"י מגן דוד.

אבל לצורה של מגן דוד, אין מקור בספרי חז"ל הרגילים. המקור הראשון לכך, הוא בספר רזיאל המלאך, בצורות של הקמיעים, ויש בזה כוונות. בד"כ מסבירים שהדבר רומז לשש קצוות העולם. ארבע רוחות העולם, מזרח ומערב וצפון ודרום, ומעלה ומטה. אלו שש קצוות הקיימים בעולם שלנו. אבל בעולמות העליונים, ישנן מדות עליונות, המכוונים כנגדם. דוד המלך, מלכות בית דוד, הוא השביעי. יש שש ספירות לפני כן. דוד המלך, הניצחון שלו היה בכח שש הקצוות. בד"כ כך מסבירים בספרים את הרמז של צורה זו. בספר אור תורה סוף פרשת וזאת הברכה, הוא כותב שזה הטעם והסיבה. ומבואר שם, כי יש הבדל בין מלכי בית ישראל, למלכי בית דוד. מלכי ישראל, המגן שלהם היה בצורת משולש. יש שם ציור, הוא מצייר זאת בצורת משולש עקום, דהיינו החלק הרחב מצד ימין, והחלק הצר מצד שמאל. אך אני מבין שהדבר אינו מדויק, אלא מתכוונים למשולש בצורה ישרה. דהיינו, שהחלק הרחב למטה, והחלק הצר למעלה. כי מסתבר שכשאדם רוצה להגן על עצמו, הוא צריך משהו שישמור עליו, ממילא הוא מוריד את החלק הרחב של המגן למטה, וממילא החלק הצר צריך להיות כלפי מעלה. אבל עכ"פ העיקר הוא, שישנן שלש קצוות, וזה היה

המגן של מלכי בית ישראל. אבל של מלכי בית דוד, היה בעל שש קצוות, כנגד המדה המיוחדת שלהם, ששרשם הוא במדת המלכות. הוא כותב כך, על שם שהיה במגינים המצילים מחרב ומחנית במלחמות של מלכי בית דוד, להורות על קבלת השפע למלכות, משש קצוות העולם. הם קיבלו את הכוח, השפע שבכוחו הם היו מנצחים, ע"י שש קצוות שקיימים לפני כן, ומלכות בית דוד היא השביעית.

אולם לפי דברינו, הדבר מובן טוב יותר. הרי אמרנו, שיש את דוד המלך בעבר, ויש את דוד המלך בעתיד. בין אם זה הוא בעצמו, ובין אם זה מישהו אחר הנקרא בשמו, בכל אופן ישנם שני דוד. אם תשימו לב, צורת המגן דוד, היא כמעט כמו חתימת דוד המלך. דהיינו, שמו רמוז בצורה הזאת. הגג למעלה יחד עם הקו הימני, זוהי אות דל"ת. אף שזה עקום, אך זה כמו בכתב רש"י. והקו השמאלי, הוא אות וא"ו. ועוד פעם דל"ת, לא צריך להכפילה שוב, כי זוהי אותה דל"ת. זהו משולש אחד. ובמשולש השני, יש שוב פעם את השם דוד. א"כ הדבר בא לומר, שיש שני דוד, דוד שהיה בעבר, ודוד שיהיה לעת"ל. ובעצם לא צריכים לקחת זאת גם על העבר וגם על העתיד, אלא אפשר לומר זאת אפילו על זמן דוד המלך בעצמו, כי שורש דוד המלך הוא במדת המלכות, לכן זה משולש אחד על גבי השני, שהעליון והתחתון יהיו מכוונים אחד על השני. אחד כנגד דוד העליון, ואחד כנגד דוד התחתון. שורש עניין זה כתוב בספר המטעמים ודף ל"ז ע"א אות ב', יש בתמונה הזאת רמז לשם דוד שתי פעמים, לרמז כי הוא דוד המלך, הוא דוד משיח צדקנו, כי יש בו שני דלת"ן ושתי וא"וין. יש שני דלת"ן, אחד במשולש הראשון, והשני במשולש השני, שם הדל"ת הפוכה אבל זו דל"ת. וקו באלכסון כמו וא"ו. בשני המשולשים.

דרך אגב, לפי זה יוצא, שהדל"ת נחשבת צורתה עליה, אפי' כשהרגל שלה עקומה שמאלה. הפוסקים דנים בזה לגבי ספר תורה, תפילין ומזוזות, מה הדין אם עשו בס"ת את

בְּאֶרֶץ דְּבַר כִּי יִהְיֶה וְכוּ', וְגַם אֶל הַנְּכָרִי אֲשֶׁר
לֹא מַעֲמִיד יִשְׂרָאֵל הוּא וְכוּ', וְאַתָּה תִּשְׁמָע מִן
הַשָּׁמַיִם מִמְּכוֹן שְׁבַתְךָ וְכוּ'. וּבִסּוּף כְּתוּב [פס' מ"א
מ"ב], וְעַתָּה קוֹמָה יְיָ אֱלֹהִים לְנוּחָךְ, אַתָּה וְאַרְוֹן
עֲזָךְ, כִּהְנִיךָ יְיָ אֱלֹהִים יִלְבְּשׁוּ תְּשׁוּעָה, וְחִסְדִּיךָ
יִשְׁמְחוּ בְּטוֹב. יְיָ אֱלֹהִים אֵל תֵּשֵׁב פָּנֶי
מִשְׁחִיךָ, זְכֹרָה לְחִסְדֵי דָוִד עֲבָדְךָ.

ועל זה כתוב בגמ' מסכת שבת [דף ל' ע"א], אמר
רב יהודה אמר רב, מאי דכתיב (תהלים פו, יז)
עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו?
אמר דוד לפני הקב"ה, רבונו של עולם, מחול
לי על אותו עון. דוד מבקש מהקב"ה, שימחול
על עון בת שבע. אמר לו, מחול לך. אמר לו,
עשה עמי אות בחיי. אני רוצה שכולם ידעו
זאת, כי היו מלבינים את פני דוד המלך על
עניין זה. אמר לו, בחיך אני מודיע, בחיי
שלמה בנך אני מודיע. כשבנה שלמה את בית
המקדש, ביקש להכניס ארון לבית קדשי
הקדשים, דבקו שערים זה בזה. אמר שלמה
עשרים וארבעה רננות, ולא נענה. פתח ואמר
(תהלים כד, ז) שאו שערים ראשיכם והנשאו
פתחי עולם ויבא מלך הכבוד. רהטו בתריה
למיבלעיה. אמרו, מי הוא זה מלך הכבוד?
אתה מלך הכבוד? אתה לוקח את הכבוד
לעצמך? אמר להו, ייי עוז וגבור. חזר ואמר
(תהלים כד, ט) שאו שערים ראשיכם ונשאו
פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, מי הוא זה מלך
הכבוד, ייי צבאות הוא מלך הכבוד סלה. ולא
נענה. הוא מבקש, שאו שערים ראשיכם, רוצה
להכניס את הארון לבית קדשי הקדשים, אבל
השער סגור ונעול. כולם מחכים, ולא נפתחו
השערים, דבקו שערים זה בזה. כיון שאמר (דברי
הימים ב, מ) ייי אלדים אל תשב פני משיחך
זכרה לחסדי דוד עבדך, מיד נענה. באותה
שעה נהפכו פני כל שונאי דוד כשולי קדירה,
וידעו כל העם וכל ישראל שמחל לו הקב"ה
על אותו עון.

דלתות ההיכל לא נפתחו, עד שהזכיר את
זכותו של דוד המלך. מכאן משמע, שדוד
המלך צדיק גמור, אין לו שום חטא ועון. אחרת,
כיצד נפתחו השערים דוקא כשהזכיר שלמה

הרגל של הדל"ת בצורה שאינה ישרה. הרי
האות דל"ת צריכה להיות עם רגל ישרה, וישנם
כאלה (האשכנזים) אפילו שמטים אותה בשיפוע
קצת ימינה. אבל מה הדין אם עשו את הרגל
מוטה שמאלה, כמו בכתב רש"י, האם זה כשר
או לא? נראה לפענ"ד, שהדבר כשר. בכך לא
משתנה צורת האות, וממילא גם זה נחשב
כשר.

בכל אופן, לפי דברינו מובן, שהמגן דוד בא
לרמוז על עניין זה.

מי ייסד את התוספת "זכרה לחסדי דוד עבדך" בפסוקי
אתה הראת לדעת וגו' שבהוצאת ספר תורה, והאם ראוי
לומר תוספת זו.

מה שאנו מרוויחים מהדברים, שנים רבות היתה
לי קושיא, ממש תמיהה עצומה. כידוע,
כשמוציאים ס"ת אומרים פסוקים, אַתָּה הָרָאָתָּ
לְדַעַת כִּי יְיָ הוּא הָאֱלֹדִים אֵין עוֹד מִלְּבָדוֹ וְכוּ',
קוֹמָה יְיָ לְמִנוּחַתְךָ אַתָּה וְאַרְוֹן עֲזָךְ. כִּהְנִיךָ
יִלְבְּשׁוּ צֶדֶק וְחִסְדִּיךָ יִרְנְנוּ. בְּעִבּוֹר דָּוִד עֲבָדְךָ
אֵל תֵּשֵׁב פָּנֶי מִשְׁחִיךָ [תהלים קל"ב ח'–י]. והנה
הרבה חזנים מוסיפים, 'זכרה לחסדי דוד עבדך'.
תוספת זו, לא נדפסה בעבר בשום ספר בעולם.
בכל הנוסחאות זה לא מובא, אבל אצלינו
הדבר נפוץ מאד. רוב החזנים בקהילות תימן
נוהגים לומר זאת, ותמיד הייתי מתפלא על
הדבר, מדוע אומרים זאת? שהרי בעצם הפסוק
קוֹמָה יְיָ לְמִנוּחַתְךָ וְכוּ', הוא בספר תהלים, שִׁיר
הַמַּעֲלוֹת זְכוֹר יְיָ לְדָוִד אֶת כָּל עֲנֹתָו, וְכוּ',
הִנֵּה שְׁמַעְנוּהָ בְּאַפְרָתָה מִצְאֲנוּהָ בְּשָׂדֵי יַעֲרָ.
נְבוֹאָה לְמִשְׁכָּנֹתֶיךָ נִשְׁתַּחֲוֶה לְהֵדֶם רִגְלֵיךָ. קוֹמָה
יְיָ לְמִנוּחַתְךָ אַתָּה וְאַרְוֹן עֲזָךְ. כִּהְנִיךָ יִלְבְּשׁוּ
צֶדֶק וְחִסְדִּיךָ יִרְנְנוּ. בְּעִבּוֹר דָּוִד עֲבָדְךָ אֵל
תֵּשֵׁב פָּנֶי מִשְׁחִיךָ. נִשְׁבַּע יְיָ לְדָוִד וְכוּ'. הפסוק
'זכרה לחסדי דוד עבדך' כתוב לא שם, אלא
בספר דברי הימים [ב' פרק ו']. יש שם תפילה
ארוכה של שלמה המלך, כאשר בנה את בית
המקדש הוא התפלל ואמר, בְּהַעֲצֹר הַשָּׁמַיִם
וְלֹא יִהְיֶה מָטָר כִּי יַחֲטְאוּ לָךְ וְהִתְפַּלְלוּ אֵל
הַמָּקוֹם הַזֶּה וְכוּ', שלמה המלך התפלל
להקב"ה שיקבל את התפילות, רָעַב כִּי יִהְיֶה

המלך אותו, וביקש בזכותו. זהו הפסוק שהגמרא מביאה. הדבר נמצא בעוד מקומות, כגון במסכת מועד קטן ובמסכת סנהדרין, כולם מובא הפסוק בדברי הימים שאמר שלמה המלך.

למעשה, מדוע תיקנו לומר את פסוקי 'אתה הראת' בהוצאת ס"ת? מה זה קשור? ולמה אומרים 'קומה י"י למנוחתך וגו' מהרי"ץ בעץ חיים ודף קל"ח ע"א מסביר זאת בשם הר"ד אבודרהם, אתה הראת וכו', מפני שנאמר על קבלת התורה. יהי י"י אלדינו וכו', שלמה אמרו על בניין הבית. קומה י"י למנוחתך וכו', כהניך ילבשו צדק וכו', בעבור דוד עבדך וכו', שאמרם שלמה כשהכניס הארון לבית קדשי הקדשים, כשדבקו שערים זה בזה ולא יכלו להכניסו, כדאיתא בפ' במה מדליקין ובמ"ק.

הערה מהקהל: זה לא כנגד שבעה עולים?

תשובת מרן שליט"א: נכון, אתה מסביר את המספר, תיקנו שבעה פסוקים כנגד שבעה עולים. לפי זה, אולי אלה שמוסיפים 'זכרה לחסדי דוד עבדך', כנראה זה עבור המפטיר. הרי המפטיר הוא קצר, לכן הוסיפו חצי פסוק. אבל השאלה היא, האם הדבר לאורך כל הדרך. לדוגמא ביום טוב, רבים נוהגים להתחיל ב'יהי י"י אלדינו עמנו', או מדלגים מ'קומה י"י למנוחתך', אבל בסה"כ יש חמשה פסוקים. א"כ לכאורה זה מצויין. ובשביל המפטיר, הם מוסיפים בסוף 'זכרה לחסדי דוד עבדך'. אותו הדבר ביום חול, אומרים יהי וגו'. 'אל ארך אפים' הם אינם פסוקים, אבל אומרים 'הושע י"י את עמך וגו', מוסיפים ארבעה פסוקים, א"כ יוצא מתאים. אבל מה עם יום כיפור? כתבתי על כך בשע"ה [סי' כ"א הערה כ"ט], כיצד אפשר לתקן את הדבר. יכול להיות שזאת הסיבה.

אולם לכאורה קשה על אלה שלא נוהגים לומר 'זכרה לחסדי דוד עבדך', שהרי אין להם פסוק כנגד המפטיר? אבל התשובה היא, שמצד הדין, מפטיר עולה למניין שבעה. נכון שאנו עושים מפטיר שחוזר על שלשה פסוקים, וא"כ זה כאילו שמיני, אבל מן הדין השביעי יכול להיות המפטיר. הוא בעצמו יכול לקרוא את ההפטרה,

כי מפטיר עולה ממניין שבעה, לכן אין הכרח לעשות משהו כנגד המפטיר. אבל יכול להיות שזאת הסיבה שהם הוסיפו זאת.

אולם הדבר אינו מובן לי. בסדר, אתה רוצה להוסיף כנגד המפטיר, אבל למה אתה מבלבל את הפסוקים? הרי דוד המלך אמר, 'בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך', כמו שזה נמצא בתהלים. ובדברי הימים כתוב, 'י"י אלדיים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך'. א"כ זה כמו ערבוב ובלבול, הדבר נראה כאילו צירפו בטעות שני פסוקים ביחד. אם אתה רוצה, תוסיף פסוק אחר בכלל. למה אתה חוזר על דוד המלך פעמיים?

בתשובה להערה מהקהל: לא קשה לי על כך שמביאים פסוק מתהלים, אפשר להביא אפי' מספר איוב. השאלה היא אחרת, הרי אתה חוזר על אותו עניין בשתי סגנונות. דוד המלך אמר 'בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך', שלמה המלך אמר 'י"י אלדיים אל תשב פני משיחך זכרה לחסדי דוד עבדך', א"כ צריכים להחליט. או שאתה מביא את הפסוק של תהלים, או את של דברי הימים. אכן יש פה לדון מה עדיף? דנים כבר על זה. מהרי"ץ כותב ועץ חיים סדר תפילת ערבית דף צ"ב ע"א ד"ה הושיענו, ובאשמורות דף מ"ג ע"א ד"ה שפוך חמתך שבר"כ מעדיפים את פסוקי התהלים, כי הם נאמרו בלשון תפילה. מצאנו לפעמים, כגון בפסוקי השכיבנו, שיש אפשרות לבחור בין פסוקים, א"כ מעדיפים את פסוקי תהלים, כי הם תפילות, משא"כ שם שזה דרך סיפור דברים, יעו"ש. אבל בנ"ד, אין אפשרות לחזור על אותו דבר פעמיים, הדבר נראה לכאורה מיותר. כבר אמרת 'בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך', ומדוע אתה אומר עוד הפעם 'זכרה לחסדי דוד עבדך'?

אבל לפי מה שאמרנו, הדבר ממש הפלא ופלא. מתקן הנוסח, שכנראה היה תימני, אחד מחכמי תימן, כיון שנוסח זה אינו נמצא בשום מקום בעולם, אלא רק בתימן. לא משנה אם נוסח שאמי או נוסח בלדי, בכל קהילותינו, מי שנהגו לומר זאת, היו אומרים. וישנם כאלה

אדרבה, אם אחד מחכמי תימן ראה צורך להוסיף זאת, לרמוז על כך שיש שני דוד, ובפרט אם נוסף גם את הטעם של המפטיר, א"כ גם בזה יש רמז ועניין.

אסביר זאת יותר ברור. כל הנוסחאות שאנו אומרים בהוצאת ס"ת ובהכנסת ס"ת, כגון זיהי בנסוע אהרן, גדלו לי"י אתי, כל זה לא נמצא בספרי קדמונינו, וגם הגאונים והרמב"ם אינם מזכירים זאת. אעפ"י שכנראה אלו הם מנהגים שהיו. א"כ אבותינו העתיקו זאת מסידורי הספרדים מלה במלה, ממילא גם את 'אתה הראת' העתיקו מלה במלה כפי שהם אומרים. אבל חכמי תימן, הוסיפו כמה דברים. למשל, הוסיפו את 'מה רב טובך'. בעדות אחרות, לא אומרים זאת, אלא רק 'לך יי' הגדולה'. הוסיפו ושינו פה ושם כמה דברים, לפי חכמתם, וזה אחד מהדברים.

אבל הביטו וראו, מצאתי ראייה טובה ויסוד לכך מהקדמונים, דהיינו שגם אצל קדמונינו היה עניין כזה. ואפי' מהרי"ץ עצמו העלה כך בעץ חיים. תראו דבר מעניין. ביום הכפורים אנו אומרים נצד אלרחמים. דהיינו, סדר הרחמים. תפסיר רס"ג לתיבת 'מערכה' [שמות ט"ל, ל"ז], נצד. כלומר עורכים רחמים, מבקשים רחמים. זה נתייסד מקדמוני קדמונים, עוד מזמן הגאונים. ולפי נוסח התכלאל אצלנו, תמצאו דבר מעניין. הרי יש שם כל מיני תפילות מיוחדות, שהקדמונים היו אומרים אותם לא רק ביוה"כ, אלא גם בעשי"ת. אבל לאחר שכבר נהגו לומר אשמורות בחודש אלול, נדחה הדבר, ונשאר לנו זאת רק ביוה"כ. בכל אופן יש שם תפילות, כגון רחמנא, דא היא אוריתך דיהבת להון לישראל, די מנה זעו כל טוריא וכו', ואחרי כן יש פסוקים, יי' אלדיים אל תשב פני משיחך. זכרה לחסדי דוד עבדך, 'בעבור דוד עבדך, אל תשב פני משיחך'. הדבר כתוב גם בעץ חיים ודף קס"ט ע"ב. פסוק אח"כ כתוב יי' אלדיים אל תשחת עמך ונחלתך וכו', כל מיני פסוקי בקשות. א"כ, הביאו את שני הפסוקים האלו, בשני הסגנונות. התחילו עם הפסוק של דברי הימים, כנראה בגלל שכך

שלא אומרים. מהרי"ץ לא הזכיר זאת. בכל אופן אלה שנוהגים לומר זאת, חושבני שמייסד הדבר, תיקן זאת בטוב טעם ודעת. דהיינו, הוא רצה לרמוז פה, שישנם שני דוד. 'בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך', זכרה לחסדי דוד עבדך. דוד, ועוד הפעם דוד. כלומר, אל תחשוב שישנו רק דוד אחד, אלא הם שניים. זאת הוא רצה לומר, ובחכמה גדולה ייסד זאת, והדבר אינו לחנם.

לכן למעשה, אני קצת מצטער שביטלתי תוספת זאת. כי האמת היא, שאבותינו ואבות אבותינו נהגו לומר זאת, אבל חשבנו שזאת טעות. אכן אפשר להחזיר את הדבר לקדמותו, ובכל אופן מי שנוהג כך, יש לו על מה לסמוך.

שאלה מהקהל: מה עדיף? לומר או לא לומר? תשובת מרן שליט"א: מי שירצה להגיד, יקבל פרס. חושבני שלאחר שמתברר, שעניין זה מיוסד בטוב טעם ודעת, ראוי לומר זאת. אבל העיקר, שלא תהיה מזה מחלוקת ח"ו. כי למעשה, ברוב קהילות תימן נהוג לומר זאת. חשבנו שזאת טעות, שמחוסר תשומת לב בלבלו שני פסוקים מהזיכרון. אבל מתברר שאדרבה, בכוונה הדבר הונהג. וזה ממש כמו צורת המגן דוד, שיש בו שני דוד, כדי שנזכור את הדבר החשוב הזה, ונתפלל על כך.

שאלה מהקהל: א"כ, למה מהרי"ץ לא הביא זאת?

תשובת מרן שליט"א: אתה צריך לדעת, נוסח 'אתה הראת', אינו מהקדמונים. העתיקו זאת מהאבודרהם ומסידורי הספרדים. אצל האשכנזים למשל, אין את כל הנוסח הזה. יש רק את ההתחלה, את הפסוק 'אתה הראת'. כל הפסוקים האחרים שאנו אומרים, נלקחו מאת הספרדים, והם כתבו רק עד פה, בלי 'זכרה לחסדי דוד עבדך', לכן הדבר אינו מובא גם אצלנו. אבל כנראה אחד מחכמי תימן האחרונים קבע תוספת זו, והדבר התפרסם בכל המקומות, אבל רק בקהילות תימן. ישנם מקומות שהדבר התקבל, וישנם מקומות שלא הגיע הדבר אליהם, לא שמעו מזה. אבל לבוא ולהגיד שזה לא נכון, ושזה מיותר, לכאורה

אמר שלמה המלך בפועל בבית המקדש, ואח"כ מביאים את הפסוק של דוד המלך, בסגנון השני. למה להביא פעמיים את שתי הנוסחאות? לכאורה תחליט מהו הפסוק העיקרי, ואותו תכתוב! אלא רצו לרמוז, שישנם שני דוד. לחזק את הידיעה והאמונה הזאת.

בתפילת י"ח אנו אומרים 'את צמח דוד מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתך'. בנוסח העדות האחרות אומרים 'את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח', אומר מהרי"ן [עץ חיים דף מ"ז ע"ב], לא גרסינן 'עבדך', משום שדוד המלך של לעתיד לבוא, אינו עבד אלא בן, לכן אל תזכיר לשון עבדות יעו"ש"ב. לכאורה הדבר אינו מסתדר עם מה שאנו אומרים, כי אם הפסוק 'זכרה לחסדי דוד עבדך' מדובר על דוד של לעת"ל, א"כ לא מתאים להגיד 'עבדך'. לכאורה זאת קושיא. מהרי"ן כותב כך, את צמח דוד, לא גרסינן עבדך, וכו'. והעניין, כי באותו זמן, אין שליטתו מצד ההוא עבד וכו' השולט בזמן הגלות, דלעתיד יהיה העניין מצד שליטת הבן, בני בכורי ישראל, וכו'. הדברים פה נסתרים וגבוהים, לא ירדנו לעמקם, יהי רצון שנזכה, אבל בכל אופן פירוש המלים באופן שטחי הוא, שלעת"ל דוד המלך נקרא בן, לא בדרגא נמוכה של עבד, כפי שהיה בגלות. א"כ אנו שואלים על עצמנו, מה נפשך? לפי זה א"א להגיד 'בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך. זכרה לחסדי דוד עבדך', כי יוצא שהוא עבד, גם בעבר וגם בעתיד?

אלא התשובה היא, בהקדים כי ישנם כאלה שעשו רשימה של פסוקים רבים, שבהם דוד המלך נקרא 'עבדי', גם לעת"ל. אבל הם לא הבינו את כוונת מהרי"ן. גם מהרי"ן בעצמו, לאחר כמה שורות, מזכיר את הפסוק 'ודוד עבדי נשיא להם לעולם'. מהרי"ן בעצמו מביא זאת, ולא הרגיש בכך שום סתירה. כי הוא התכוון להגיד כך, מצינו שלשה מקומות, שדוד המלך לעתיד אינו נקרא בשם עבד. כלומר, אם אתה מזכיר את דוד בשם 'עבד', הכוונה היא

על העבר, אפי' שאתה מדבר על העתיד. אפשר להזכיר אותו בתורת עבד, אבל זה לא אומר שכעת הוא עבד. ישנם כמה מקומות שבכוונה הוא לא נזכר בתורת עבד, אבל בברכה הזאת בפרט, ברכת 'את צמח דוד', כיון שייסדו ברכה מיוחדת על דוד המלך ומבקשים 'וקרנו תרום בישועתך', בא"י מצמיח קרן הישועה, זוהי ברכה נפרדת שמבקשים בה על לעתיד לבוא, בגלל מעלת הברכה הזאת ובכדי ליחדה, לא מזכירים את התואר עבד, ע"מ לשבח את דוד המלך בתכלית השבת. אבל במקומות אחרים, אפשר להזכיר, ואפשר לא להזכיר. ממילא הדבר מצויין, כי גם כשאומרים 'זכרה לחסדי דוד עבדך', זה מוזכר רק בדרך אגב, בצירוף לשאר פסוקים. לכן שייך להזכיר עבד, אפילו שהכוונה היא על מה שהוא לעת"ל. [העניין האחרון, תמצא ביתר ביאור והרחבה בנפלאות מתורתך הפטרת קרח דף ת"ט. יב"ן].

גם כשאומרים דוד משיחך, ע"ש מה הוא נקרא 'משיחך'? הרי היו הרבה שנמשחו, גם אהרון הכהן ושלמה המלך נמשחו, ולא אומרים עליהם 'משיח'. מדוע למרות שהיו הרבה משיחים, רק דוד המלך נקרא דוד מלך המשיח. מה המיוחד בו?

אלא הכוונה היא, שהוא משיח לדורות. זה השבח המיוחד שלו, למרות שהדבר שייך גם באחרים. כמו שאומרים 'שלמה מלכא', וכי דוד לא היה מלך? אלא שמלכות שלמה היא בדרגא אחרת, לכן 'המלך' אצלו זהו שיא השבת. אותו הדבר אצל דוד המלך, המשיחות, היא השיא. זה המיוחד אליו, שהוא משיח, מעולם ועד עולם.

מדוע לא בא דוד בן ישי? מהי שנאת חנם, ומה חומרתה עד שבגללה נחרב בית המקדש.

אנחנו מייחלים לביאת משיח בן דוד, השאלה היא, למה המשיח אינו בא? מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל ה'לחם. 'מדוע לא בא בן ישי'?

העגלה חטאה, א"כ איך ייבנה בית המקדש, אם עון זה הוא שגרם להחריבו?
ראשית נבאר, מהי שנאת חנם? נקדים את דברי רש"י שהם הפשט הפשוט, רש"י אומר ושבט דף ל"ב ע"ב, שנאת חנם, שלא ראה בו דבר עבירה שיהא מותר לשנאותו ושונאו. דהיינו, ישנו רק דבר אחד שבגינו מותר לאדם לשנוא את חברו, אם אדם ראה בחבירו דבר עבירה ביחידות, שאינו יכול להעיד בפני ב"ד, א"כ מותר לו לשנוא אותו. זה הדבר היחידי שמותר. אמנם רש"י מדבר על הגמ' שאומרת, בעון שנאת חנם, מריבה רבה בתוך ביתו של אדם, ע"ז מפרש רש"י מהי שנאת חנם, שאם אדם ראה דבר עבירה בחבירו, כמובא בפסחים דף ק"ג ע"ב, שאדם שראה בחבירו דבר עבירה ביחידות, אם הוא יבוא לבי"ד זה יהיה לשון הרע, כי בי"ד לא יקבלו משום שהוא יחיד, וכתוב על פי שנים עדים יקום דבר, א"כ מותר לו לשנוא אותו. כיון שהוא ראה שהוא פושע, הוא מתנהג לא בסדר, ובי"ד זה לא יעזור כלום גם אם אגיד להם, הייתי היחיד שראה ואין עוד עד נוסף, ממילא אדם כזה מותר לשנוא. אבל חוץ מזה, אסור לשנוא אף אחד. אבל אפשר ללמוד מזה לנדון שלנו בעניין חרבן ביהמ"ק.

כותב בספר פלא יועץ, בעניין שנאה, כל מין שנאה, קרויה שנאת חנם. שכל טענה שיש לו לשנוא, הבל המה מעשה תעתועים. ראיתי מסבירים משל למה הדבר דומה, לרב ותלמידו. הרב מלמד את כל התלמידים, והילד משחק עם העט או העיפרון. הרב מעיר לו פעם ועוד פעם, והילד לא שומע. לקח המלמד גרזן, וחתך לו את היד. מה קרה, רח"ל? בא אביו ושואל, למה עשית אותו בעל מוס כל ימי חייו? אמר לו, הערתי לו חמש או עשר פעמים, והוא לא שומע. אומר לו האב, רבש"ע, על דבר כזה, על זה ששיחק במקום ללמוד, צריך לחתוך לו את היד עם גרזן? תן לו מכה, תעניש אותו, אבל זה עונש? לחתוך לו את היד? אין קשר בין העונש כלפי המעשה. זה הפירוש שנאת חנם. דהיינו, אדם עשה לך משהו קטן,

ישנן הרבה תשובות לשאלה זו, וכידוע אחת מהן, והיא התשובה העיקרית, משום שנאת חנם. הרי בית ראשון נחרב בגלל שהיו בו שלש עבירות, עבודה זרה גילוי עריות ושפיכות דמים. אבל בית שני, אומרת הגמ' ביומא ודף ט"ז ע"ב, 'שאנחנו בקיאים בהם', לא היו העבירות הללו בזמן בית שני, א"כ מפני מה נחרב? מפני שהיה בו שנאת חנם.

צריכים להבין שני דברים. ראשית, מה הפירוש שנאת חנם? וכי יכולה להיות שנאה סתם בלי שום סיבה? אם אדם שונא את השני, בודאי יש לו סיבה, אולי הוא עשה לו משהו, לא כיבד אותו וכדו', יכול להיות בגלל דבר קטן או דבר גדול, אבל אין שנאה סתם. א"כ מה הפירוש 'חנם'? דבר שני, בשביל דבר כזה נחרב בית המקדש? בגלל עון שנאת חנם? וכי חסרות עבירות? זאת סיבה להחריב את בית המקדש? בשלמא בזמן בית ראשון, היו שלשת העבירות החמורות ביותר, ע"ז ג"ע וש"ד, ואפילו לא מדובר על אחת מהן, אלא על שלשתן יחד, א"כ כיצד בית שני נחרב רק בגלל עון שנאת חנם? לכאורה זאת תמיהה גדולה.

מדוע אני אומר זאת? פנו אלי אנשים, לגבי מה שהיה בשבועות האחרונים [בחירות התשע"ג], אמרו לי, שאנשים ממש הזדעזעו. מישחו הגדיר לי זאת ורשמתי את הגדרותיו, הוא אומר כך, 'זה היה זועה, אנשים לא יכלו לישון טוב, איזו ירידה באמונת חכמים, ובבין אדם לחבירו, אנשים התקוטטו אחד עם השני, חברותות נפרדו בלימודם. היו מריבות, שילחו לשונם, התירו רסן, ממש כמו פריקת עול, דיבורים וכו'. א"כ, אנו צריכים להתעמק בנושא זה של שנאת חנם, בכדי להבין זאת. לדעת כמה חשוב השלום, כמה טוב היה אם היתה אחדות, אם היו מבינים אחד את השני. אבל בעוה"ר, לא רק שאנו לא מתקנים את העון הזה שביהמ"ק נחרב על ידו, שהרי זאת היתה סיבת החרבן, ובע"ה נשתדל להבין זאת בהמשך, אבל בודאי שביהמ"ק לא ייבנה אם יש עון זה בינינו. וק"ו אם מוסיפים עליו חבילות ע"ג חבילות, מוסיפים חטא על פשע, 'כעבות

למה אתה צריך להחזיר לו פי אלף ממה שהוא עשה? הוא בסה"כ עשה דבר קטנטן. ולמעשה, אולי אפשר לרמוז זאת, במעשה של קמצא ובר קמצא. מהרש"א אומר ובמסכת יומא דף ט' ע"ב, מה זה שנאת חנם? הוא מביא את המעשה של קמצא ובר קמצא, מה שמובא במסכת גטין פרק הנזקין. הרי לא כתוב מה היתה הקטטה בין קמצא לבר קמצא, אבל המעניין הוא, שבכל זאת הוא בא לסעודה, למרות שידע שאינו הכי ידיד של בעל הבית, בלשון המעטה. הוא בא ובעה"ב אומר לו, קום פוק. ענה לו, אני אשלם לך את הסעודה. אמר לו, לא. אשלם חצי סעודה, אשלם את כל הסעודה, אבל הוא לא הסכים. רבש"ע, שנאה כ"כ גדולה. לא כתוב מה הוא עשה לו, אבל לכאורה נראה שהוא מחזיר לו בכפל כפליים, או פי אלף מאשר מה שעשה לו. בסדר, נניח שעשה לך משהו קטן, א"כ תחזיר לו משהו קטן, אבל למה עד כדי כך? גם זה נקרא שנאת חנם, כי זה מראה כמה השנאה כ"כ גדלה והתרבתה. וגם בלשון מליצה יש פה שנאת חנם, כי יכולת להרויח את כל הסעודה, הוא היה מוכן לשלם לך את כל ההוצאות, א"כ זוהי שנאת חנם.

אבל ישנן עוד כמה הבנות בזה. לפעמים יש לאדם קטטה עם השני, והוא צריך לבדוק זאת טוב, כי לפעמים זה לא שהוא עשה לך משהו לא טוב, אלא זאת פרשנות שלך, כך אתה מפרש אותו. הוא עשה משהו מסויים, אינני יודע מה הוא התכווין או לא התכווין, אבל כך אתה פירשת אותו. או שלפעמים, זה בכלל טעות לגמרי בכתובת. וזה כבר קרה, שפתאום אחד נפגש עם מישהו ומתחיל לשפוך עליו חרון אפו ברחוב לפני כל הבריות. אני מדבר על מעשים שהיו. אנשים באו, והוא אומר להם, אתם יודעים מה עשה לי? כך וכך וכך. ואנשים ראו ושמעו זאת. ההוא נאלם כמו שה, והשני שופך עליו את חרון אפו, ואנשים ממש היכו אותו. מה התברר בסופו של דבר? שזה בכלל לא היה הוא, הוא רק היה דומה לו חיצונית. הרבה שנים הוא מחפש אותו, לא ידע איפה הבן אדם, והוא

חושב שכעת נפגש איתו, ושופך עליו את כל כעסו. אבל בסוף התברר, שזה בכלל לא אותו בן אדם. א"כ זוהי שנאת חנם. דהיינו, שאתה מעליל עליו עלילות שוא.

אבל ישנה עוד נקודה בזה, שרומז אותה בעל פלא יועץ, בשם הרמב"ם שאומר דבר מעניין בפרק שביעי מהל' דעות הלכה ז', לגבי עניין נקימה ונטירה. כידוע, הלכות דעות ברמב"ם הם לפני הלכות תלמוד תורה, שאם אין דרך ארץ אין תורה. אבל בהתחלה יש את הלכות יסודי התורה. זה שורש ויסוד הכל. בכל אופן, אומר הרמב"ם כך, הנוקם מחבירו עובר בלא תעשה, שנאמר לא תקום. ואע"פ שאינו לוקה עליו, דעה רעה היא עד מאד. אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם, שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי, ואינן כדי לנקום עליהם. אין על הלאו הזה מלקות, כי זהו לאו שאין בו מעשה, זה רק דיבור, אבל גם אם הוא עשה לך משהו, נו אז מה? למה אתה עושה מזה עניין? הרי הכל דברים בטלים, כל דברי העולם הם הבל. א"כ זהו הפירוש שנאת חנם. לא משנה מה, כל דבר, כל סיבה שתהיה לך, הכל שטויות ודברי הבלים. נכון שעשה לך כך או אמר כך, אבל אתה לא צריך בכלל להתייחס, אינך צריך לנקום כלל. וגם אם ח"ו הוא עשה, ה' אמר לו קלל, א"כ אתה בכלל אינך צריך לקחת זאת ללב.

על פי זה, מסביר החפץ חיים את הכתוב, **פִּי תִשֶׁה בְּרִעְךָ מִשְׁאֵת מְאוּמָה לֹא תָבֹא אֶל בֵּיתוֹ לַעֲבֹט עָבְטוּ וְדָבְרִים כִּד, י.** מה הפירוש 'משאת מאומה'? אומר רש"י, חוב של כלום. דהיינו, הוא חייב לך 'משאת מאומה', כלום, משהו קטן, לא תבוא אל ביתו וכו'. לכאורה, וכי זה מה שהתורה צריכה להגיד? הרי התורה צריכה לתת דוגמא על דבר גדול, דהוי רבותא טפי. כי בדבר קטן הייתי אומר שבגלל זה לא אבוא אל ביתו לעבוט עבוטו, והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך את העבוט החוצה, משום שזהו דבר קטן. אבל אם זה היה דבר גדול, אני כן אבוא אל ביתו. א"כ למה אתה אומר 'משאת

חושב זאת לא שייך להגיד שאדם עובר על לא תשנא. אבל אם תזכיר לו זאת, אז הוא יתחיל לדבר ולומר דברי שנאה ובלע כלפי חבירו, א"כ כיון שמדי פעם בפעם הוא נזכר בעניין זה, א"כ זה נקרא עבירה תמידית. כך אפשר גם לדייק מדברי החפץ חיים בספר אהבת ישראל, הוא כותב כך, בעון זה של שנאת חנם, עובר אדם בכל רגע ורגע, בזמן שמתעוררת השנאה בליבו. דהיינו, לא שכל הזמן הוא עובר על כך, ואפילו כשאינו חושב על זה, אלא שכל פעם הדבר מתעורר אצלו. לפעמים זה לוקח הרבה זמן. א"כ הוא עובר על הלאו הזה פעם ועוד פעם ועוד פעם, ודבר זה מאד שכית. זוהי סיבה אחת מדוע הדבר כ"כ חמור.

סיבה נוספת כותב בספר אהבת ישראל, העניין של שנאת חנם, גורם לכמה עוונות אחרים. דהיינו, אם אדם עבר על לאו רגיל, א"כ הוא עבר על אותו לאו בלבד. אבל הלאו של שנאת חנם, מביא הרבה איסורי דאורייתא אחרים, כגון מחלוקת, לשון הרע, רכילות, הונאת דברים, הלבנת פנים, הוצאת שם רע. לפעמים עד כדי רציחה ממש. לכן חומרתו המיוחדת של לאו זה של שנאת חנם, משום שמביא עמו עוונות אחרים. וכך מבואר כבר בספר חרדים, מצוות התשובה, אמצע פרק ד'.

טעם שלישי, כידוע ודיברנו על כך, שישנן שס"ה מצוות לא תעשה, ורמ"ח מצוות עשה, והם מכוונים כנגד איבריו של האדם. כל אבר ואבר שהאדם עושה בו מצוה, שורה עליו קדושה. וח"ו אם הוא עובר על לאו, הדבר משרה על אבר זה טומאה. א"כ, הלב הוא מרכז הגוף, הוא מניע את כל האיברים שבגוף, כמו שכתוב, אֵיזוּהִי דֶּרֶךְ יִשְׂרָאֵל שִׁידָבֵק בָּהּ הָאָדָם? רַבִּי אֶלְעָזָר אָמַר, לֵב טוֹב [אבות ב', י"ג]. אומר רבינו עובדיה מברטנורא, לפי שהלב הוא המניע לכל שאר הכוחות, והוא המקור שממנו נובעים כל הפעולות. א"כ כיון שהלב הוא מרכז הגוף, ממילא כשיש ח"ו עבירה בלב, הדבר מטמא את כל האיברים שבגוף. זהו טעם שלישי. בעוון המר הזה של שנאת חנם, שעיקרה תלוי בלב, ממשיך על ליבו רוח

מאומה? אומר החפץ חיים, הפירוש הוא כך, תדע לך, כל הדברים הכי גדולים בעולם, הם מאומה. הכל זה כלום. זה גם מה שהרמב"ם אומר, הכל אפס וריק. א"כ זה הפירוש שנאת חנם.

למה עון זה כ"כ חמור, עד כדי כך שהוא סיבה להחריב את בית המקדש? מצאתי בספרים שלשה תירוצים לשאלה זו, ובע"ה חושבני שיש תירוצן רביעי, שלפי דעתי הוא הכי מיישב את הדעת, כדי להבין את הנושא. אבל בהתחלה נראה מה שכתוב בספרים.

רבינו חיים ויטאל בספר שערי קדושה וב', ד"ז כותב כך, לא נחרב אלא בעון שנאת חנם, ולא נתארך הקץ ולא נעלם, אלא לסיבת שנאת חנם. ולא עוד, ששאר העבירות אינו עובר עליהם אלא בשעתם. אבל שנאת חנם בלב, היא תמיד. ובכל רגע עובר על לא תשנא, וביטל מצוות עשה ואהבת לרעך כמוך. גם החיד"א כותב כך בספר לב דוד פרק ט"ז. הם לא עונים על שאלתינו בצורה ישרה, מדוע הדבר חמור יותר משאר לאוים שבתורה, שזאת סיבה להחריב את ביהמ"ק. אבל הם מדברים על עניין העון, ואפשר להבין מזה למה זאת סיבה שבגללה נחרב ביהמ"ק, כיון ששנאת חנם בלב היא תמיד, וכל רגע עובר על לא תשנא את אחיך בלבבך.

אמנם קשה לקבל את דברים כמשמעם, כי לכאורה מה הפירוש, וכי אדם שיש לו שנאה עם חברו, הוא כל הזמן עובר על האיסור? הרי רק בזמן שהוא חושב על זה הוא עובר. אבל אם כעת הוא עושה עניינים אחרים והדבר לא נמצא בראשו, מה שהשנאה נמצאת באיזו פינה בלב, כבר זה נקרא שהוא עובר עליה? וכי אפשר להגיד שזהו דבר תמידי שבכל רגע עוברים עליו? אלא חושבני, שהם לא התכוונו לכך, הדברים אינם כפשוטן. אלא הפירוש הוא, שמצוי שיהיה דבר זה בכל פעם ופעם. דהיינו השנאה בלב, אינה דבר לפרקים, אלא בכל פעם הוא מתעורר וחושב על זה, לכן דבר זה נקרא תמידי. כלומר, זה לא שברגע שאינו חושב על כך אעפ"כ הוא עובר, כי ברגע שאינו

טומאה, וממילא נמשכת על כל איבריו, כי הלב הוא עיקר חיות האדם. אלו שלשה טעמים המובאים בספרים.

הטעם רביעי, זהו דבר שקשה לאמרו, כי איננו במושגים בכדי להבין זאת במלוא העצמה, בהסתכלות של הדבר, אבל רק כמציצים מבין החרכים. דבר נורא ואיום, אבל זהו מדרש חז"ל, בויקרא רבא פרשה ז', ובמדרש הגדול פרשת צו ודף קל"ט ובפרשת עקב ודף קפ"ב, כתוב שם כך, קרוב לתשע מאות שנה, היתה השנאה כבושה בין ישראל לאביהם שבשמים. בין עם ישראל להקב"ה, היתה שנאה כבושה, שנאה נסתרת. להקב"ה יש בלב עלינו, אבל הוא ארך אפים, שנה ועוד שנה, עד שזה התפוצץ. והנה, מדות והנהגות בני האדם בעולם דלתתא, פועלים גם בעולמות העליונים. אם יש אהבה ואחוה בין איש לחבירו, גם בשמים ישנה אהבה לעם ישראל. אבל אם ח"ו מעוררים שנאה מלמטה, אזי גם בשמים מתעוררת שנאה. מדה כנגד מדה. ממילא זה השנאת חנם, וזה שהביא את חרבן בית המקדש, כי הדבר משפיע שנאה כלפי עם ישראל. השנאה שביין ישראל למטה, עוררה שנאה וקיסרוג למעלה, עד שנתמלאה הסאה, ושילח אותנו מעל פניו. השנאה מביאה לידי פירוד. אם יש שנאה בין אחד לשני, מתגרשים. איך כתוב אצל יצחק אבינו ע"ה כלפי הפלשתים, ואתם שנאתם אותי ותשלחוני מאתכם. לכן הקב"ה שילח אותנו מעל פניו.

יש ראייה לכך, מזה שבימות המשיח, הקב"ה יבוא לפייס אותנו. אמרתי לכם, כיון שהדברים נשגבים, אני יכול רק לקראם, כי אלו דברים שאנו קטנים מלהבינם. מהי השנאה, ח"ו? ומה זה שהקב"ה יבוא ויפייס אותנו? יגיד לנו שהוא לא בסדר כביכול? אבל אני רק אומר לכם את לשון חז"ל במדרש איכה זוטא, על הפסוק מי יתנך כאח לי, לעתיד לבוא, יבוא הקב"ה לפייס את כנסת ישראל. דהיינו, כביכול בגלל שסבלנו בגלות הרבה צרות, שְׁמֻדוֹת שונות ומשונות, לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעו, על צד הגנאי כמובן, עם ישראל סבל

וסובל רבות במשך הגלות, א"כ כעת לעתיד שמסתדרים העניינים, הקב"ה יבוא לפייס ולנחם אותנו על כל מה שעברנו, ויאמר לנו, כתבתי בתורתך לא תשנא את אחיך בלבבך, ואני שנאתיה. לכאורה עברתי על מה שכתוב בתורה. הרי אנחנו אחים, מי יתנך כאח לי, אנחנו והקב"ה אחים, א"כ איך שנאתי אתכם? אני לא בסדר, טעיתי חטאתי אשמתי בגדתי רח"ל. אני צריך לפייס אתכם. כשם שהקב"ה מגלגל ומעביר ואינו משמר קנאה ונקמה בלבו על ישראל בכל מקומות מושבותיהם, כך יהא אדם מגלגל ומעביר וכו', שנאמר לא תשנא את אחיך בלבבך. אין הכתוב מדבר אלא כנגד הקב"ה, שאין לו אחים. להקב"ה אין אח ורע, הוא יחיד ומיוחד ואין זולתו, א"כ מה הפירוש 'לא תשנא את אחיך בלבבך'? הכוונה לצדיקים, שהם האחים של הקב"ה. כמו שנאמר 'למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך'. א"כ הקב"ה בא ומפייס אותנו, וכביכול מתחרט על כך.

השלמת דברים מהשיעור הקודם בעניין רב החולק על רבו, האם יש הבדל אם המחלוקת מסברא או מראיה, התייחסות למש"כ בספר "ילקוט יוסף" שיש לשמוע מדאורייתא בקול "גדולי הדור" של ימינו, הסבר עניין 'פתח בדורו כשמואל בדורו', דחיית דבריו בעניין התימנים שצריכים לפי דעתו להיות כאילו ספרדים, אלא התימנים עדה מיוחדת בפני עצמה.

ברצוני להשלים את העניין שדיברתי בשיעור הקודם.

בשו"ת הרשב"א נחלק שני סימן שכ"ב, מובא שאלה ששאלו את הרשב"א, מי שבא מעשה לידו, ומצא לאחד מן הפוסקים סברא באותו מעשה, וראיה לאותה סברא. אדם תלמיד חכם, שנשאלה לפניו שאלה, ונראה לו כך וכך, אבל כשהוא מעיין בספרים, הוא רואה שכתובה אותה השאלה ששאלו אותו עליה, והסברא שם הפוכה ממה שהוא חושב, ולא נראית לו הראיה לסמוך עליה למעשה. ההוא מביא ראיה מהגמ' כך וכך, אבל לא נראית לו הסברא, וגם לא הראיה. מה יעשה? היש לו לבטל דעתו מפני דעת מי שגדול ממנו, אחר שתלוי בסברא, או

דין הגדול נאמר רק בדורות הראשונים. ולכן, קל וחומר שאם יש חכם גדול שנראה לו אחרת, הדבר אינו שייך, וכמובן שאין לו דין של זקן ממרא וכו'.

סיפרתי לכם בעבר [מוצ"ש"ק עקב ה'תשע"ב], היו כאלה בזמנינו שרצו לחדש את הסנהדרין, דיברו על זה הרבה. שר הדתות הראשון, רצה לעשות את הסנהדרין, ושלח שליח לגרי"ז מבריסק זצ"ל, הגאון רבי יצחק זאב מבריסק, אחד מהגדולים הענקים, כדי לבדוק האם הוא מסכים לכך. אבל כיון שהיו לאותו אחד השקפות שאינם נכונות, אמר הגרי"ז, כן כן, אנחנו נעשה סנהדרין, ודבר ראשון נכריז עליו שהוא זקן ממרא. זה יהיה הפסק הראשון שלנו. לכן לא כדאי לו.

בכל אופן הבאנו, שהמנחת חינוך אינו מסכים לסברת ספר החינוך, הוא מתפלא על כך וכותב [מצות עשה תצ"ה], ומניין לו זה? שאני בית דין הגדול אשר כבוד ה' יתברך חופף עליהם כל היום, ועליהם הבטיחה התורה וכו'. אבל הוא אומר, שכך נראה מדברי הרמב"ם והרמב"ן, כנראה מצאו איזה מקור לכך, לכן הוא נשאר בדעת החינוך, ולא חולק עליו בפועל. והבאנו את ההערה של הגר"י פרלא שכותב, מה אתה שואל? מה המקור? כתוב, 'פתח בדורו כשמואל בדורו'. הרי ספר החינוך הביא זאת שם, א"כ זה מקורו. אבל נראה לו שכך רק דעת ספר החינוך. מדברי הרמב"ם אין לכך שום משמעות, ואדרבה, מספר המצוות שלו משמע ההיפך. גם מדברי הרמב"ן לא משמע הכי. א"כ יוצא לפי דבריו, שהדבר נשאר במחלוקת.

לכאורה מה הפירוש, אבל הרי כתוב יפתח בדורו כשמואל בדורו? כך מבואר בגמרא במסכת ר"ה [דף כ"ה ע"ב]. הרי נאמר, וַיִּשְׁלַח יְיָ אֶת יִרְבֶּעֶל וְאֶת בְּדַן וְאֶת יִפְתָּח וְאֶת שְׁמוּאֵל, וַיִּצֵּל אֶתְכֶם מִיַּד אִיְבֵיכֶם מִסְבִּיב וַתֵּשְׁבוּ בְּטַח [שמואל א' י"ב י"א]. אומרת הגמרא, שקל הכתוב שלשה קלי עולם, כשלשה חמורי עולם. לומר, לך, ירובעל בדורו, כמשה בדורו. בדן בדורו, כאהרן בדורו. יפתח בדורו, כשמואל בדורו.

לא? מדאמר להו רבא לרב פפא ולרב הונא בריה דרבי יהושע (ב"ב דף קל"א ע"א), אין לדיין אלא מה שעניו רואות.

והוא עונה על כך תשובה, לראשונים שומעים. אתה לא חכם יותר מהראשונים. אם הספר הזה, שבו כתוב הפוך ממה שאתה חושב, הוא ספר מוסמך, צריך אתה לקבל מה שכתוב שם. אם חכם הוא שראוי לסמוך עליו. ואין דוחין על דברי הראשונים חכמי הדורות בסברא בלא ראייה. אם אין לך ראייה הפוכה, אתה רק אומר שמסברא זה לא נראה לך, שאפשר לדחות את הראייה שהוא מביא, לכן אולי תפסוק אחרת, הדבר אינו כן. משום שאין לך ראייה הפוכה, אתה צריך לקבל את מה שכתוב בספרים, אם אותו הספר הוא מוסמך. שדברי הראשונים שהיו בקיאים ונודעה חכמתם דברים נכונים הם, ומקצתם שהם כדברי קבלה וכבר מסרם הכתוב לחכמים. ואמר לו שמואל לרב, אכול משחא דארמאי, ואי לא, כתיבנא עלך זקן ממרא. וגדולה מכלן שאמר רבי יהושע בתנורו של עכנא כנגד בת קול לא בשמים היא. אפילו שיצאה בת קול מהשמים, היא לא התקבלה, כנגד חכמי ישראל. א"כ מה שחכמי ישראל אומרים, כך צריך להיות הלכה למעשה. ואל החכמים שומעין בכל זמן, שהרי כתוב ואל השופט אשר יהיה בימים ההם'.

מפה הביאו ראייה, ממה שנאמר זקמת ועלית אל המקום אשר יבחר י"י אלד"ך בו', שצריך לשמוע לבית דין הגדול, יש בזה מצות עשה, ויש גם לאו של 'לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל'. דהיינו, זה לאו דוקא בבית דין הגדול שבירושלם, שהיה בלשכת הגזית בבית המקדש, אלא כך בכל חכמי הדורות.

דיברנו על כך בשיעור הקודם, בעניין שצריכים לשמוע מדאורייתא לדברי גדולי הדורות, כלפי מה שכתב בספר ילקוט יוסף, והביא כך בשם רבינו חיים פלאגי, ומעיד בכמה ספרים, והוא גם מביא את תשובת הרשב"א הזאת. לפני כן הוא מביא את ספר החינוך, שכותב כך במפורש. אבל כבר אמרנו, שהדבר נכון, הכל טוב ויפה, אבל זה אינו מוסכם. ישנם הטוענים, שעניין בית

אלא משמע, כנראה הוא סובר, בגלל שהרמב"ם לא הביא זאת להלכה, נראה שהוא לא פוסק כך. דהיינו, אם זה המקור ומפה לקחו זאת, הרמב"ם והרמב"ן לא סבירא להו הכי. גם לפני כן פה בהערות, בספר מנח"ח הוצאה חדשה של מכון ירושלם, מביאים שיש בזה ויכוח. הם מדייקים בדברי הרמב"ם, שבעניין מצוות כמקרא מגילה ונר חנוכה, אלו המצוות שחייבים עליהם משום לא תסור, אבל לא שאר איסורי דרבנן. אח"כ הוא מביא בשם דברי סופרים להגר"א וסרמן, שכותב שנראה מדברי הרמב"ם, שהסכמת כל חכמי ישראל, יש לה כוח של בית דין הגדול. דהיינו, אם התאספו כל חכמי ישראל והסכימו על דבר מסוים, אפילו לא בזמן שיש סנהדרין ובי"ד הגדול בלשכת הגזית, אלא כל חכמי ישראל התאספו, גם זה נחשב. יוצא א"כ, שכל זמן שאין דבר כזה, או בכל אופן בדברים שאין עליהם הסכמה, בודאי לא שייך לבוא ולומר שעוברים על מצות עשה ועל לא תעשה. ובפרט כפי שאמרנו, שמדובר רק על יחיד בדור הסובר כך, רוב חכמי ישראל לא סוברים כמותו בעניין העדות בא"י, כפי שישנם המפרסמים שהתימנים צריכים להיות ספרדים.

יש להוסיף ג"כ מה שכתב הארחות חיים, ומביאו מרן הבית יוסף בבדק הבית יו"ד הל' נידוי וחרם סי' של"ד, על מה שהגאונים כתבו שמי שעבר על גזירתם וסירב לדינם, שיחתכו את ציציותיו, ולא ימולו את בנו, ולא יקברו מתו וכו', שהם חומרות יתירות שהנהיגו, מפני שהיו הם גאוני עולם, והיו על בני הגולה כמו סנהדרין על כל ישראל. אבל לאחר דורם, לא נהגו חומרות יתירות הללו, כפי דין התלמוד יעוש"ב. מובן א"כ שבנ"ד אין סמכות כזו כמו שהיו הסנהדרין. שאם בדורות הראשונים כך, ק"ו בדורנו אנו.

דרך אגב, מישחו כתב לי פה מכתב, כדאי לקרוא אותו, כדי לדעת את המצב. הוא כתב לי על עצמו כך, אני בעל תשובה מזה כשנה, ומאז אני משתדל להתעדכן כל הזמן בדברי וכו', הוא מזכיר אותי פה, וכמו כן לקרוא את

חיבוריו. את הספרים שע"ה (שלחן ערוך המקוצר) וכו'. ברוך ה', אני שואב הרבה מסורת מחיבוריו, מה שלא הצלחתי להציל מאבי מארי, ומקלטות של סבי ע"ה. זה מה שקרה, נאבדה לו המסורת. מאבא שלו מה ששמע שמע, אבל הרבה דברים הוא כבר לא יודע, ומסבו ע"ה יש לו קלטות, אבל מה עם יתר הדברים? מהיכן הוא ישאב? א"כ ברוך ה' שיש את ספרי שע"ה ויתר הספרים. הייתי שמח לקבל עדכונים לשע"ה, שהרי שמתי לב שהמהדורא החדשה ביותר היא לפני כעשר שנים, ושמעתי באחד השיעורים של הרב, שיש כל מיני הוספות ואולי גם שינויים שלא נכנסו לספרים. זה מאוד חשוב לי, כי זה הלכה למעשה בשבילי. כמו כן אם הודפסו הדפסות מיוחדות, כגון תיקון חצות שלא מופיע בשום תכלאל, ועוד נוסחאות מסוימות של ברכות או דינים מסוימים, אשמח לקבל בדואר. ה' יברך אתכם על כל החיבורים שהמכון מוציא, ובעצם הוא מציל לנו את המסורת. נכלל בזה הן מכון פעולת צדיק, והן יד מהרי"ץ. תא שמע, ותא חזי. אני לומד בישיבה ספרדית של בעלי תשובה, והמון תימנים "הסתפרדו" שם, שכחו מהמסורת, מה שגם לי כמעט קרה כשהגעתי לשם. בסוף ה' האיר את עיני, ונפגשתי במכון "פעולת צדיק" ובחיבורים שמוציא, והבנתי בעצם איזו מסורת מפוארת יש לנו, ושחייבים לחזק אותה. כמו כן ראיתי שפורסמה המלצה לישיבת "נחלת אבות" לבעלי תשובה תימנים בירושלם, והייתי שמח לקבל ידיעות ופרטים על הישיבה. ברוך ה' שיש כתובת.

צריכים לדעת כך, אנחנו משתדלים בנושא הישיבות, אם זאת הישיבה "נחלת אבות" לבעלי תשובה, או ישיבת "פרי עץ חיים" בבית שמש לבחורים רגילים. ברוך ה', יש גם את תלמוד תורה "עטרת חיים" של הרב אליהו נהרי, שנמצא איתנו פה. אינני יודע אם במצבינו היום, אפשר להקים בכל מקום דבר כזה, כי הדבר תלוי בכמות. אין אפשרות להקים בכל מקום ישיבה תימנית או ת"ת תימני, אבל זאת לא סיבה. דהיינו, מספיק

במצותיו וציונו לאכול סעודת שבת, או אדם שלובש בגדי שבת לא תיקנו על זה ברכה, כי כל דבר שהוא עונג שבת או כבוד שבת אין עליו ברכה, א"כ למה יתקנו ברכה על הדלקת הנר? לכן יש כאלה שאמרו כך, שזה בגלל הקראים.

אבל אמרנו כבר, שזו סברא חיצונית, שאין לה מקור בחכמי ישראל, וזה לא 'מפרשים' ולא כלום. אולם אמרנו גם, שמה שכתב 'מפרשים' מדרש תנחומא, כנראה זה במהדורא החדשה, וב"ה התברר לי שהדבר נכון. קיבלתי את המהדורא החדשה של מדרש תנחומא עם המפרשים, ואכן הדבר כתוב שם. הרי ישנם שני מדרש תנחומא, יש מדרש תנחומא הרגיל, ויש מדרש תנחומא הקדום הישן. ישנה נוסחא אחרת שלא היתה כ"כ מוכרת, עד שהדפיסו זאת, קוראים לזה מדרש תנחומא הקדום. יש בו הוספות ושינויים, ושם המו"ל כתב זאת בהערות. המו"ל בעצמו, א"א להגיד עליו שהוא מהאחרונים. הוא יודע תורה, בעיקר מבין בנוסחאות וכתבי יד ולשונות, אבל אינו נמנה לגמרי בין שלומי אמוני ישראל. שמו שלמה בובר, הוא בסדר, באמצע... בין החרדים למשכילים. כך זה נראה, שיש לו פנים לכאן ולכאן. הוא כותב כך בהערה, בתנחומא הנדפס נזכר, זו הדלקת הנר בשבת. ואם תאמר לישב בחושך, אין זה עונג, שאין יורדי גיהנם נידונים אלא בחושך, שנאמר יושבי חושך וצלמות. הדבר כתוב כך במדרש תנחומא שלנו, אבל במדרש תנחומא הקדום זה לא מובא, לכן הוא כותב שזו הוספה של המסדר, כלומר מי שערך את מדרש תנחומא שלנו הוסיף פסקא זאת, שזה לא עונג לשבת בחושך. וכיון נגד הקראים הקדמונים האוסרים שיהיה אור בלילי שבתות ויושבים בחושך, עיין לקח טוב וכו'. הקראים הקדמונים כך עשו, אבל האחרונים שלהם כבר נחלקו בזה, ישנם מהם כאלה שהמשיכו לשבת בחושך, וישנם כאלה ששינו. אבל בודאי שאצל קדמוניהם כך היה. א"כ, זהו בעצם המקור. ברם, לא זו הדרך ולא זו העיר. הרי בכלל לא מדובר על זה, כי שם [בחוברת אור תורה,

שיהיו גרעינים חזקים בכמה מקומות, גם אם לא כולם ילמדו שם, אפי' שילמדו בישיבות של אשכנזים ספרדים, אבל כשיש ישיבה תימנית ות"ת תימני, ישנו גרעין חזק, שישמור את המסורת לדורות הבאים. יהיה ממי ללמוד, מאלה שינקו זאת בצורה מושלמת, וממילא גם האחרים, שהם למחצה לשליש ולרביע, בכל אופן יהיה מקום מרכזי שבו יהיה אפשר לדעת את הדברים בצורה מושלמת. חשוב לחזק זאת. בעניין ההוספות והתיקונים לש"ע המקוצר, בעזרת ה' תצא לאור מהדורא מושלמת, אבל מי יודע מתי. אנחנו כל הזמן משפרים ומוסיפים, ואין לדבר סוף. בינתיים, קח את המצוי, כי עוד חזון למועד בסיועך דשמיא.

אבל לצערנו כפי שאמרנו בשיעור שעבר, בעניין מסורת תימן, וגודל חשיבותה ועתידה, בעל הילקוט יוסף וכל אלה הדומים לו ושמסביבו, לא מכירים בזה ואינם רוצים לשמוע על כך. ברצוני לקרוא לכם את דבריו. בשבוע שעבר שלחו לי רק צילומים מהספר, כעת קיבלתי את הספר בעצמו בהשאלה, לכן ברצוני ללכת לפי הסדר.

דיברנו על מה שכתב לגבי נר יום טוב, וברוך ה' התברר לי שצדקתי. דהיינו, יש פה ערבוב של טעם הדלקת הנר, לטעם ברכת הנר. הרב יצחק יוסף הביא בילקוט יוסף עמ' רס"ד, שיש מי שכתב, שבמפרשים במדרש תנחומא מובא הטעם להדלקת הנר, כדי להוציא מלב הקראים שנמנעו מלהשאיר נר דולק בליל שבת, ואח"כ הוא עונה על כך. אבל הסברנו, שאלו שני דברים, ולא זה היה הנידון. כי במקור, מדובר על ברכת הנר, והוא היסב זאת על הדלקת הנר. דהיינו, יש פה שני צדדים, האם הדלקת הנר עצמה נוסדה בגלל הקראים והצדוקים, שסברו שאסור שיהיה נר דלוק בשבת אפילו אם הודלק מערב שבת, ולכן הם נשארו בחושך, או שלא זאת הסיבה להדלקת הנר. אבל לא זאת הנקודה. אלא הנקודה היא, שהם אומרים כי בגלל זה ייסדו את הברכה. כלומר, מתחילה זה היה כמו כל ענייני עונג שבת, כשם שעל הסעודה לא מברכים אשר קדשנו

שעליה חולק הילקוט יוסף] הנידון הוא אינו על עצם ההדלקה, אלא על ברכת ההדלקה. מי שאמר זאת רצה להגיד, שהגאונים ייסדו את הברכה, כדי לחזק את העניין, להוציא מלב הטועים.

אח"כ הוא כותב כך [ילקו"י דף רס"ז], אחרי שעלו לא"י, נכון שייעשו אגודה אחת כדעת המרא דאתרא. והוא מביא, צא וראה בגמ' מסכת ראש השנה, התקין רבי אבהו בקיסרי, תקיעה שלושה שברים תרועה תקיעה. רבי אבהו עשה תקנה בהיותו בעיר קיסרי, שיתקעו תשר"ת תש"ת תר"ת, כדי לכנף את כל המנהגים. דהיינו, היו מקומות שעשו תשר"ת, והיו מקומות שעשו תש"ת, והיו מקומות שעשו תר"ת. לכן, כדי שלא ייראה חלוקה בדבר, שבעם ישראל יש מחלוקת במנהגים, לכן הוא אסף את כל המנהגים. והרא"ש מביא בשם רב הא"י גאון, שכל קהילה עשתה דבר אחר, אף שכולם אמת. אפי' שכולם צודקים, כי מצד הדין, אם תעשה תשר"ת, אתה יוצא ידי חובה. כך סובר רבינו הא"י גאון, אם עשית תשר"ת שלש פעמים, יצאת ידי חובה. וכן תש"ת ג"פ, ג"כ יצאת ידי חובה. תר"ת ג"פ, יצאת ידי חובה. אבל למה עשו בכל זאת את כולם? כי היה הדבר נראה כחלוקה, אף על פי שאינה חלוקה. רבי אבהו תיקן שיהיו כל ישראל עושים מעשה אחד. הרי שתיקן תקנה לדורות לתקוע שלושים קולות, ולא חשש לטורח ציבור. ועשה כן, רק כדי שהכל יעשו מעשה אחד. א"כ כ"ש בדבר זה, שהמנהג הקדום בא"י היה כדעת מרן השו"ע, מן הראוי שהכל יעשו מנהג אחד ודברים אחדים, ולא יהיה חלוקות בקרב בני עדות המזרח על כל פנים. ע"כ דבריו.

אבל, שתי תשובות בדבר. ראשית, אין בכלל מה להשוות, כי פה מדברים על תקיעות דאורייתא, בתורה כתוב 'תרועה' וישנה מחלוקת מהי תרועה, האם זה שברים שלנו או תרועה שלנו, או שברים ותרועה גם יחד. לכן בדאורייתא, כשיש מחלוקת בעם ישראל,

ואפילו שזה רק נראה כמחלוקת, ר' אבהו ראה צורך לעשות את התקנה הזאת. זו תשובה ראשונה.

אולם התשובה העיקרית והאמיתית, בעומק הדבר, שרבי אבהו היה חכם, הרי מה הוא עשה? הוא אמר כך, אתם בנגב עושים תשר"ת, ואתם ביהודה עושים תש"ת, ואתם בגליל עושים תר"ת, לא יפה שבעם ישראל יהיו שלשה מנהגים, לכן נעשה את כולם. זה לא שהוא אמר, עכשיו אתם שבנגב, תעשו הכל כמו אלה שבגליל. אבל מה הם רוצים? שאנחנו נהיה בהכל כמו הספרדים...

אילו אם היו דנים על כך, יושבים על המדוכה, מביאים את האשכנזים ואת הספרדים ואת התימנים, כל הרבנים מכל העדות, נאסוף אותם ונאמר, תשמעו רבותי, לא יפה שיש מנהגים שונים, בואו נעשה משהו משותף. אתם האשכנזים, מעכשיו אל תגידו יותר 'פסיל תכלס', כי זאת טעות, צריך להגיד פתיל תכלת. אתם מסכימים?! כעת נשנה את הספרי תורה, ונעשה אותם כמו של התימנים, כי הם צודקים. הרי נתברר שכך כתוב בספר של בן אשר, שהוא הכי מוסמך. אולי יחזרו גם האשכנזים לכתוב בס"ת אותיות לפופות ועקומות, כמו שהיה מקדם גם אצלם. הספרדים מעתה לא יבטאו קמץ ופתח אותו דבר, כי זו טעות. איך יתכן, צריך להיות הבדל ביניהם. וכן הלאה. כך זה היה בסדר, אני מבין שאתה אוהב את כולם ורוצה לעשות לכולם. זה מה שעשה רבי אבהו, תשר"ת תש"ת תר"ת, אסף את כולם יחד. אבל הוא לא בא ואמר להם, כולכם תעשו תשר"ת, וזהו. אבל זה מה שהם טוענים, ודבר זה כבר נראה כאיפה ואיפה, ממילא אין על מה לדבר.

אם היו מדברים על דבר כזה, גם זה לא היה נכון. אבל אם הם היו מדברים כך, אפשר עוד היה להבין שהם באמת רוצים לעשות שלום, שישנה מטרה טובה. כפי שאמרתי, גם עליה צריך לדון, האם היא נכונה או לא. אבל הם בכלל לא דנים על זה אפילו, סימן ברור שזאת רק השתלטות, זה עניין של לכפות דעת האחד

הוא בעצמו בחידושו לש"ס, סובר ההיפך, הוא אומר שאפי' העומד לאכילה חייב ג"כ מן התורה. בכל אופן כך דעת הרמב"ם, שדגן תירוש ויצהר, וגם זיתים וענבים בעצמם לפני שעשו מהן יין ושמן, וכן כל מיני הקטניות והזרעים, כולם חייבים בהפרשת תרו"מ מן התורה.

כל זה, לגבי זמן בית ראשון. אבל בבית שני, אפילו לדעת הרמב"ם, החיוב הוא רק מדרבנן, כיון שלא כל יושביה עליה. כך גם בזמנינו, כיון שלא נמצאים כל עם ישראל בא"י. חיוב תרו"מ אינו קשור לבית המקדש, גם אין בית המקדש חייבים בתרו"מ מן התורה, אבל בתנאי שהיו כל יושביה עליה, דהיינו רובו של עם ישראל. גם בזמנינו, אם יתקבצו רוב ישראל לא"י, יהיה חיוב תרו"מ מן התורה. ולפי הרמב"ם, החיוב גם בכל פירות העץ, וגם בזרעים ובמיני קטניות. לעומתו רוב הראשונים סוברים, שהחיוב הוא רק על דגן תירוש ויצהר.

בנוסח ההפרשה, יש תרומה גדולה, שזה היותר מאחד ממאה, ויש את תרומת מעשר, ויש את מעשר שני או מעשר עני. אנחנו כעת בשנת ה'תשע"ג, השנה החמישית של שמיטה. שנת שמיטה תהיה בעה"ת בשנת תשע"ה, בעוד שנתיים. שנה זו אנו בשנה החמישית, וכידוע השנה הראשונה והשניה והרביעית והחמישית, שסימןן אבד"ה, הן שנות מעשר שני. השנה השלישית והששית, הן מעשר עני. גבול השנה, הוא בראש השנה לאילנות, שזהו חמשה עשר בשבט, מה שהיה לנו בשבת זו. אבל אין כ"כ נפקא מינה, כיון שכעת אין לנו הבדל, משום שגם שנה שעברה היתה מעשר שני. הנפק"מ תהיה לגבי ערלה. או לגבי שנים הבאות. דהיינו, הרי באילן הולכים במעשרות אחרי חנטת הפרי, א"כ תלוי מתי היתה החנטה, לפני ט"ו בשבט או אחרי ט"ו בשבט. בירקות, תלוי לפי לקיטה. ובתבואה, לפי הבאת שליש. ולפי הרמב"ם, חנטה והבאת שליש זה אותו הדבר. לא משנה. א"כ חמשה עשר בשבט, הוא ר"ה לאילנות. מתי שלקטו את האילן, זה מה שקובע לאיזה שנה הוא שייך. נניח בשנה

על השני, וכל-שכן שלפעמים הם לועגים. א"כ אין מה לדבר. רואים שהדרך בכללותה אינה רצויה.

הסבר מרן שליט"א לנוסח הפרשת תרומות ומעשרות שיצ"ל מקרוב, מה ההבדל בין הנוסחאות, מדוע מובא שתיהם, וכיצד יש לנהוג בהפרשת תרו"מ לדידן.

לסיום, כיון ששבת זו היתה ט"ו בשבט, חילקנו פה לציבור את 'סדר הפרשת תרומות ומעשרות' בהוצאה חדשה [ה'תשע"ג], וברצוני לומר כמה דברים בעניין זה.

המיוחד פה בנוסח הפרשת תרו"מ זה, הוא העניין של נוסח ההפרשה, שהוא עפ"י הרמב"ם והשו"ע. בציבור נפוץ יותר הנוסח של החזו"א, כי הוא היה מארא דזרעים, מאז שהוא עלה לא"י, עסק הרבה בעניין מצוות התלויות בארץ, פירסם הרבה הוראות בפרט בשמיטה ובעניינים נוספים. אבל כיון שבאו מכל ארצות הגולה, שבהם לא היו מורגלים במצוות אלו, מצות הפרשת תרו"מ הרי לא היה בגלות, א"כ היה חוסר ידיעה. ולכן נתפשט נוסח החזו"א והוראותיו, שאינם עפ"י דעת רבותינו הרמב"ם ושו"ע. גם בעניינים של שמיטה, ובעוד הרבה דברים, עשו על פי הוראותיו. אבל למעשה, צריכים לתקן ולייסד את הדברים לדידן.

אחד מהדברים הבולטים פה בנוסח זה הוא, שנוסח החזו"א מתחיל 'היותר מאחד ממאה שיש כאן', ואילו הנוסח שלנו מתחיל 'אחד ממאה שמונה כאן ישאר טבל'. זה עפ"י המשנה במסכת דמאי, וגם הרמב"ם ושו"ע מתחילים כך. זה השינוי הבולט והגדול ביותר.

אבל אולי לפני כן אסביר רק בקיצור. כידוע עניין תרו"מ מדאורייתא הוא, 'ראשית דגן תירוש ויצהר'. דגן היינו חמשת מיני תבואה, החטים והשעורים ושלשת המינים הנספחים אליהם. תירוש, היינו יין. ויצהר, היינו שמן. הזיתים והענבים בעצמם גם נחשבים מן התורה, לפי דעת רבים, אבל הרמב"ם בפירושו על התורה סובר שרק יין ושמן חייבים בתרו"מ מן התורה, דהיינו תירוש ויצהר ממש, אבל זיתים וענבים העומדים לאכילה ולא ליין ושמן, פטורים מן התורה, ולכן עליהם אין חיוב. אבל

הבאה, מה שחנט לפני חמשה עשר בשבט, יהיה מעשר שני. ומה שחנט אחרי כן, יהיה מעשר עני.

ב"ה שיש לנו את הנוסח הזה. וצריכים לדעת וללמוד את ההלכות, כי מי שאינו מבין את עניין הפרשת תרו"מ, ספק גדול אם הוא יוצא ידי חובה. מי שלא מבין מה עושים בתרו"מ, מי שחושב שהעיקר לקרוא את הנוסח ואינו מבין מה אמר, אינו מבין את עניין תרומות ומעשרות, כנראה שהוא לא יצא ידי חובה. כך עכ"פ דעת מו"ר הגרש"ז אורבך זצוק"ל [במנחת שלמה סי' נ"ג]. אני זוכר בעצמי, פעם אחת היה פועל בישיבה, קול תורה בירושלם עיקו"ת. תארו לעצמכם, תראו איזו גדלות, היה פועל מנקה בישיבה, ששאל את הרב אורבך על הפרשת תרו"מ. והוא ישב איתו חמש או עשר דקות כדי להסביר לו מה זה תרומה גדולה, ומה זה תרומת מעשר, ומה זה מעשר שני, כדי שידע. הסביר לו ממש כל פרט ופרט. כולם צריכים לדעת וללמוד את ההלכות, ולהבין את הנוסח.

יש את הנוסח הקצר, שהוא לפי דעת החזו"א, אף שישנם כאלה שאינם מסכימים איתו, כגון בעל הר צבי ועוד. החזו"א אומר שלא חייבים להגיד את הנוסח בשלמות, אלא בשעת הצורך, כגון מי שנמצא בדרך ואין לו את הנוסח, יגיד כל ההפרשות וכו', כפי שמופיע פה בסוף. אולי בזמנינו יש יותר מקום לכך. ראשית, כי בעצם יש בזה מחלוקת, והחזו"א סובר שזה מועיל. בפרט, שהמעשר כיום אצלינו הוא רק מדרבנן, אפילו דגן תירוש ויצהר, כי אין כל יושביה עליה. וק"ו דברים שאינם דגן תירוש ויצהר. וק"ו שאולי כבר הפרישו תרו"מ, הרי אנחנו בבית מפרישים רק מספק, כי במפעלים יש השגחה. ואני מדבר על כשרות מהודרת כמובן. לכן, יש מקום להקל ולסמוך על הנוסח הקצר, ובפרט בשעת הדוחק. אבל גם כשאומרים את הנוסח הקצר, צריך להבין את המושגים. זה לא יעזור אם אתה אומר רק את הנוסח, בלי להבין.

החזו"א ראה את נוסח הרמב"ם והשו"ע, והוא אמר שזה לאו דוקא, אין קפידא בדבר ועיין חזו"א דמאי סי' י"ב אות ב'. הוא לא התייחס כ"כ לנוסחתם, ועשה נוסח שונה קצת. אבל נוסח הרמב"ם ושו"ע הוא עפ"י המשנה, וההבדל העיקרי הוא בהתחלה, 'אחד ממאה שמונח כאן ישאר טבל'. [הם כתבו 'ישאר חולין', כדלקמן. ועיין רע"ז מברטנורה]. דהיינו, אנשים עלולים להתבלבל. הרי ה'אחד ממאה' זה תרומה גדולה. תרומה היינו תרי ממאה. זה פירוש המלה תרומה, שניים ממאה. זוהי עין בינונית, אחד מחמשים. א"כ 'היותר מאחד ממאה', זה תרומה גדולה. לפני שאתה אומר את 'היותר מאחד ממאה', תגיד 'אחד ממאה שמונח כאן ישאר טבל'.

וההבנה בזה, אני אומר זאת בקיצור, כתוב במסכת דמאי [פרק חמישי משנה ב'], שם מקור הנוסח, הרוצה להפריש תרומה ותרומת מעשר כאחת וכו', זה מה שאנו עושים, נוטל כך וכך ואומר, אחד ממאה ממה שיש כאן, הרי זה בצד זה חולין. והשאר, תרומה על הכל. אומר בעל משנה ראשונה, הוא מאריך בזה אבל אין כעת פנאי, לכן אקרא לכם ממש רק את העיקר, ומי שירצה להבין היטב יעיין בפנים, תרומה ותרומת מעשר דתרו"הו ראשית נינהו, קפדינן אף לעניין היחוד להקדים התרומה, קמ"ל דלא, והיינו דקתני שאומר אחד ממאה הרי זה חולין והשאר תרומה, שמקדים האחד מן התרומה. ולהכי תני הרי זה חולין, שלא יוכל לקרותו מעשר קודם התרומה. מוסיפים זאת, כדי שלא תהיה טעות בהפרשת המעשר. שהרי 'היותר מאחד ממאה', הוא בעצם המעשר, אבל בסופו של דבר זה תרומת מעשר, כי את המעשר לא נותנים בפועל ללוי. לכן, כדי שלא תטעה, לפני שאומרים 'היותר מאחד ממאה', תגיד בהתחלה שזה חולין, כי אסור להקדימו לפני התרומה גדולה. זאת סיבה אחת. והתפארת ישראל [אות י"ד] אומר, חיישינן שמא יקדים תרומת מעשר לתרומה גדולה, להכי יאמר כן להיכרא, וזה

שאלה מהציבור: בקשר לשנאת חנם שהרב דיבר מקודם, היו בימים האחרונים כינויים של סטרא אחרא ושל פושע וכדומה [כלפי הרה"ג אמנון יצחק שליט"א], האם אותם רבנים לא יודעים שיש בזה לא? שאלה שנייה, האם צריכים לחוש ממה שנאמר על מי שמצביע לו? לדעתי היא מפוברקת, אבל על צד שהיא לא מפוברקת, האם אני ראוי לחוש שבחרתי לא לפי אותו פברוק או לא פברוק, או שזה אמת, אינני יודע...

תשובת מרן שליט"א: אתה יודע, ברשות הרבים אסור לטלטל... אינני יכול לדבר על נושא זה בציבור, כי יש פה הרבה שקרים וזיופים, בלבול את הציבור לגמרי. אבל באופן כללי צריכים לדעת, כיון שלצערינו אין שלום אילו היו הולכים בדרכי שלום, להשכין שלום בין הצדדים, הכל היה בא על מקומו בשלום. אבל יצה"ר התערב, ומה שברור הוא שהסטרא אחרא, היצה"ר, הרויח הרבה מאד מהמחלוקת זאת. היה אפשר ללכת בדרכי נועם, ולסדר את הכל, אבל בעוה"ר, יצא מה שיצא. ה' יברך את עמו בשלום.

והמקום ברוך הוא יסייענו על דבר כבוד שמו. אכ"ר.

כל מה דקמ"ל במתניתין הכא. ועי' בס' קצירת השדה דף פ"ט צ'. א"כ, יש עניין לומר זאת, והדבר חשוב מאד. אפילו שבסידורים הדפיסו את נוסח החזו"א, כך גם בסידור תורת אבות, ובעוד אחרים. נכון שנוסח זה התקבל בציבור, אבל הדבר מחוסר ידיעה, כיון שלא היתה הנהגה מקובלת בציבור בכל עניין זה של תרו"מ, הנושא היה מוזנח, לכן נוסח החזו"א נכנס לאנשים והפיצו זאת. אבל אין לזה תוקף ומשמעות. בודאי שאנו צריכים ללכת עפ"י דעת הרמב"ם ומרן. כמובן ישנם עוד פרטים אחרים, אבל זה הדבר העיקרי.

צריכים לדעת עוד, ישנם כאלה שיש להם כעת אתרוגים, בחמשה עשר בשבט, והם רוצים להפריש תרו"מ, טבל ודאי. א"כ צריך לדעת, שישנן שתי ברכות. יש את ברכת להפריש תרו"מ, זאת הברכה הכללית, גם בשנה שעושים מעשר עני. אבל בשנה שעושים מעשר שני, ישנה ברכה נפרדת, על פדיון מעשר שני. יש שתי ברכות, הראשונה יציונו להפריש תרו"מ, ואח"כ ברכה נוספת, יציונו על פדיון מעשר שני. אמנם זה לא מעכב, אבל לכתחילה צריך שיהיה כדת וכדין. אבל מי שלא למד, ואפילו אם הוא ת"ח, ולמד זאת בעבר, חובה עליו לעבור שוב על ההלכות ולדעת.

הודעה חשובה!

שיעור זה הוקלד עפ"י שמיעה בעיקר, נערך והגה לפי הבנת העורך. השיעור היה לנגד עיני מרן שליט"א קודם הוצאתו, והוסיף מקורות, שיפר ותיקן דברים רבים, אולם מפאת העומס הרב המונח על כתפיו, נבצר ממנו לעבור הגהה מדוקדקת, להאיר ולהעיר בהרחבה כבשיעורים שעברו.

לאור האמור, בכל ספק או שאלה המתעוררת למעיין בשיעור זה, יש לו לברר היטב את הדבר להלכה ולמעשה אצל מרן שליט"א. הערות ותיקונים יתקבלו ברצון.

דרושים

**פעילים ברחבי הארץ
לרישום "מנויים לחיים".**

מילגה חדשית נאה

למתאימים!

פרטים בטל'

050-4140741